

Anmeldelser.

Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark. I. Slægtens Traditioner og Forudsætninger. København 1903. Det Nordiske Forlag. 448. S.

Slutningen af det 18de århundrede har i den sidste menneskealder øvet en særegen tiltrækning på de danske historikere. Der er udkommet ikke få fremstillinger af dette tidsrum og en stor mængde udgaver af kilder, ligesom også fremmede literaturer har ydet væsentlige bidrag til dets oplysning. Den sidste halvdel af århundredet, eller nøjagtigt tiden fra 1750 til 1797 kunde man gerne kalde den Bernstorffske periode. Egentlig strakte denne sig til 1818, da Christian Bernstorff forlod den danske statstjeneste, men han og hans broder Joachim fylder på langt nær ikke den plads, som faderen A. P. Bernstorff og før ham dennes farbroder J. H. E. Bernstorff havde indtaget.

Dr. Aage Friis har nu gjort sig det til opgave at fremstille den Bernstorffske slægts historie i samling, vise hvorledes de to mænd, som den skylder den plads, den har indtaget i vor historie, udviklede sig, både deres fortrin og deres fejl. Han har kunnet skrive en bog derom, som indeholder meget nyt og giver os forklaring af meget, der har trængt til forklaring, fordi han har haft adgang til så vel slægtens som andre hollandske og meklenburgske adelsfamiliers arkiv, men ikke mindre fordi han har en stor evne til at fremstille de mennesker, han vil lære os at kende, levende og anskueligt, og dette gælder ikke blot hovedpersonerne, men også dem, der i det mindste i forhold til Danmark er bipersoner.

Bernstorfferne var en gammel slægt, men dens første mand, der kom til at spille en politisk rolle, var Andreas Gottlieb (1649—1726). 1709 blev han premierminister hos Kurfyrst Georg Ludvig af Hannover, og 1714 fulgte han som hannoveransk minister med denne, da han besteg Englands trone. Her indtog han i nogle år en betydelig stilling; han havde sin konges tillid fremfor nogen anden. Med stor dygtighed kæmpede han for at løse en i virkeligheden umulig opgave, at gøre den særlig hannoveranske politik til tyngdepunktet i Storbritanniens, og især at bekæmpe Preussens stadig voksende magt. Han kunde derfor ikke i længden bevare sin stilling, og efter 1720 lod kongen ham blive hjemme i Hannover.

Det er dog i denne sammenhæng ikke hans politik, der har mest interesse, men forf. skildrer ham i al korthed, så han står levende for os, og man forstår, at han blev den, der for lange tider satte sit præg paa slægten. Han var en ægte tysk adelsmand, der med stor uvillie så på de engelske parlamentariske former „fordi der i England var en ubeskrivelig mængde mennesker, der indbildte sig at være duelige til alt“ (s. 6). Han var sin konges tro tjener, flittig og dygtig, en smidig politiker, men med stor selvtillid, skarp og kantet i sit væsen overfor kolleger og underordnede, hensynsløs overfor modstandere. Men fremfor alt stræbte han at sikre sin familie at den kunde bevare den fremragende stilling, den ved ham havde opnået. Grundlaget herfor måtte være, at dens pekuniære stilling var god, og han købte derfor det ene gods efter det andet i Hannover og Meklenburg og sikrede sine efterkommere dem ved at gøre dem til fideikommissar. Han efterlod sig et testamente, der gav regler for, hvorledes hans efterkommere skulde leve et kristeligt og arbejdsomt liv, vogte sig for de fristelser, hvori en landadelsmand den gang let faldt, for drik og „dem schädlichen Tabak“, for at forfalde til jagt, der vel var „ein nobles Exercitium“, men det var ikke roseværdigt ikke at lære eller forstå andet, „als hinter einem Thier herzurennen“ o. s. v. — Dette „familiestatut“ blev virkelig grundlaget for den Bernstorffske slægt i hele den tid, da

den havde betydning for Danmark. Forf. siger med rette: „Det er ingen høj levevisdom med himmelstræbende idealer, han fremstiller for sine efterkommere, men en indtrængende opfordring til et hæderligt og arbejdsomt liv i selvagtelse og respekt for det samfund, hvori de skal leve“ (s. 17). — Det, som savnes i et dokument, der bæres af en så stærkt aristokratisk tendens, er vel egentlig det, som dog tilsidst er den eneste berettigelse for en adel, at den skal tjene sit fædreland og vove liv og blod for det. Men denne tanke var helt fremmed for den tids tyske adel, især i de små stater. Den kunde ikke hæve sig højere, end til, at en adelsmand skulde være den konge tro, hos hvem han tog tjeneste — så længe han stod i denne tjeneste. •

A. G. Bernstorff efterlod sig kun en datter, der blev gift med en slægtning Joachim Engelche Bernstorff, der arvede alle familiegodserne, som dog, hvis han fik flere sønner, skulde deles mellem de to ældste. Det er om dette ægteskabs to sønner, Andreas Gottlieb (f. 1708) og Johan Hartvig Ernst (f. 1712), samt om den førstes søn, Andreas Peter, dette skrift handler. S. 267—307 findes en skildring af den yngre A. G. Bernstorff, om hvilken dog her kun kan siges, at uagtet den kun lidt eller slet ikke vedkommer Danmarks historie, læses den dog helt igennem med interesse, fordi den giver et billede af en retsindig, kristelig, begavet og dygtig nordtysk landadelsmands liv på denne tid.

Derimod skal her gøres nogle bemærkninger om J. H. E. Bernstorff. Når undtages udtalelser af de mænd, som hørte til Struensees tilhængere og enkelte andre politiske modstandere som grev Danneskjold-Samsø, findes der næppe i den danske litteratur andet end rosende omtale af denne mand, medens han levede, og om end senere historikere har set, at heller ikke han manglede skyggesider, er samtidens dom over ham i det væsentlige blevet bekræftet¹⁾. Noget anderledes lyder dommen om ham stundom fra fremmede statsmænd

¹⁾ Vedel, Den ældre Bernstorffs ministerium og E. Holm, Danmark-Norges hist. 1720—1814. III. 1. 118 f.

eller diplomater i København. Den franske minister her, Le Maire, skrev 1751 om ham: „Dersom jeg dømmer ret, vil denne minister tage en høj flugt. Han taler kun om ære og værdighed. Han synes at have stor tillid til sig selv og sine fraser. Måske vil han spille en større rolle, end den skueplads, hvorpå han skal bevæge sig, tillader. Jeg håber dog, at han vil dæmpe tonen noget, når han lærer at kende de midler, der står til rådighed for hans hof.“¹⁾ Dette er kun en ensidig karikaturtegning af Bernstorff, men der er træffende træk i den. — Det er ikke denne bogs ringeste fortjeneste, at den lader os se, hvorledes ikke blot de gode sider af Bernstorffs karakter, men også dens mangler udvikler sig.

S. 211 siger forf.: „Bernstorffs originalitet var i praksis, ikke i politisk teori.“ Dette kunde måske også udtrykkes således, at han var en stor diplomat, medens han havde sine mangler som statsmand. Når vi følger ham fra den tid, han og broderen foretog den for unge adelsmænd nødvendige udenlandsrejse, ser vi, hvorledes det er diplomaten, han uddanner sig til. Dette var for så vidt lettere den gang end nu, som det dog især var hofferne, det kom an på at lære at kende. Han forsømte vel ikke at sætte sig ind i militære og handelsforhold og hvad andet der betingede et lands magt og rigdom, men en ting var man fri for: den besværlige offentlige mening; der er næppe af forf. anført noget, der kunde tyde på, at Bernstorff har tænkt derpå, eller endog på, at den kunde være til. I hans livs største krise, da Danmark 1762 kun ved et under friedes for at komme i krig med Rusland, blev der heller aldeles intet gjort for at påkalde folkets villighed til at bære de store byrder, der måtte pålægges det.

Hovedsagen var at lære at kende de ledende statsmænd, forstå deres planer og så vidt muligt komme i et godt forhold til dem, og heri var Bernstorff en mester. Han havde et overordentlig stort bekendtskab, og han forøgede det på alle de steder, hvor han kom på rejsen, eller hvor han siden

¹⁾ E. de Barthélemy, *Les relations de la France et de Danemarck* s. 32.

opholdt sig som gesandt, og han slap ikke dem, han en gang var trådt i forbindelse med, men stod i en stadig brevsveksling med mange mænd og kvinder i Frankrig, England, Tyskland, Polen o. fl. st. Det var dog ikke blot, fordi han kun på denne måde kunde være velunderrettet om, hvad der skete eller påtænktes i de ledende kredse; han levede i en tid, da man dyrkede „det hellige venskab“, og vi finder ham så godt som aldrig i uvenskab med nogen (s. 225). Forf. anfører kun et eksempel derpå, hans sammenstød med den hannoveranske minister Münnichhausen under striden om Steinhorst (s. 93). Også i den følgende tid er det sjældent, at det sker; den mærkeligste af de mænd, der afbrød forbindelsen med ham, er hertugen af Choiseul, der blev forbitret over hans politik. Men der kan ikke påvises noget eksempel på, at Bernstorff i sine forhandlinger med fremmede magter nogensinde har ladet sig påvirke af personlige sympatier.

Dette blev kun muligt, fordi „han lige siden sin barndom havde anvendt al sin flid på at nå en fuldkommen sindsro og et ligevægtigt humør“ (s. 79), og fordi han havde „en strålende elskværdighed og evne til at vinde mennesker“ (s. 225). Men dertil må dog vist føjes: fordi han var så fuldstændig pålidelig, at man har følt sig sikker overfor ham på, at han hverken vilde misbruge den fortrolighed, der vistes ham, eller de svagheder, han kunde få øje på. Det kommer stærkt frem i en senere tid i Danmark; selv en modstander som Rantzau Ascheberg, der ikke havde respekt for ret meget, kan stundom næsten uvilkårligt komme til at vise, at han dog følte, at der var noget at beundre hos Bernstorff, og grev Danneskjold-Samsø kunde, efter at have gjort alt for at styrte ham, dog føle trang til en forsoning med ham og have den tro til ham, at han var højsindet nok til ikke at tilbagevise en hensynsløs modstander, der først, da han var besejret, rakte ham sin hand. Bernstorff skrev 1759 til Choiseul: „Stil dem for øje alt, hvad der er foregået mellem de to hoffer, siden jeg har overtaget forretningerne her, og se, om De finder spor af de følelser, som man tillægger mig, og hav kun mistanke til mig, dersom De opdager et eneste sådant, dersom De bemærker et

eneste ord, som ikke er blevet nøjagtigt opfyldt, et eneste falskt skridt¹⁾. Man har med rette gjort opmærksom på, at der tidt i Bernstorffs depecher kan findes en vis farisæisme og lyst til at rose de ædle grundsætninger, han følger²⁾. Men her er jo kun en opfordring til hans korrespondent om at prøve, hvad han har bragt i erfaring i de år, de har stået i forbindelse med hinanden, og det tør anses for sikkert, at Bernstorff ingensinde, hverken privat eller offentligt, har talt med to tunger.

Da Bernstorff 1744 blev dansk gesandt i Paris, mødte han langt fra udelte velvilje; Frederik II af Preussen havde gjort sit bedste for at gøre ham mistænkelig, fordi han som Hannoveraner nødvendig måtte være engelsksindet. — Men han havde også venner, især marskal Belle-Isle og hans frue, med hvem han allerede 1741 i Frankfurt var kommet i forbindelse. Det er intet under, at en ung diplomat kom til at beundre denne mand, der dengang gjaldt for Frankrigs første statsmand og hærfører. Men langt mere mærkeligt er det, at han blev hans husven. Det var ikke blot ham, men hans frue, hvem han kom til at stå så nær, at man må beundre dem begge for, at der aldrig er kastet nogen mistanke over det forhold, hvori de stod til hinanden. Hun var vistnok omtrent jævnaldrende med Bernstorff, men hun tog sig af ham som en moder, lejede hus til ham, valgte tæpper og møbler for ham, så hans tjenestefolk på fingrene, forlangte, at han skulde jage en utro tjener bort „trods alle de undskyldninger, De, min lille gode baron, har fundet på for ham“. Bernstorff var en dårlig husholder. Han siger selv mod slutningen af sin embedstid, at han havde sat 250000 rd. til i kongens tjeneste, og efter alt, hvad forf. meddeler derom, er dette sikkert rigtigt. Hans sparsommelige broder skrev det ene brev efter det andet for at formane ham til at sætte tæring efter næring, men ligemeget hjalp det; han kan klage over det økonomiske tryk, han lever under; men han for-

¹⁾ Correspond. de Bernstorff et Choiseul. 13.

²⁾ E. Holm, anf. skr. 127.

andrede ikke sin levevis. Også i den henseende søgte marskalinden at indvirke på ham, men uden at det ses at have gjort nogen som helst virkning.

Men i Paris kom Bernstorff naturligvis i berøring med mange, både mænd og kvinder, der var af en anden støbning end Belle-Isle og hans frue, og han forstod at omgås dem alle. Således hørte han til md. Pompadours omgangskreds; han kalder hende „god og mild“; men når man læser den, som det synes i det mindste til dels af hans egne optegnelser hentede beskrivelse af hans forbindelse med hende (s. 184), bliver man ikke så vis på, at det „naturligvis kun er bagtalelse“, når det siges, at han har båret hendes skødehund efter hende¹). — Der var mange andre damer i høje stillinger, hvis rygte ikke var bedre end den kongelige maitresses, men når de var åndfulde eller som han siger om en af dem „une bonne et vive amie“, omgikkes han dem gerne.

Han levede således i det berusende og alt andet end rene pariserliv, men han smittedes ikke deraf, og dog betog det ham i høj grad. Da han første gang som ungt menneske havde været i Frankrigs hovedstad, havde den omskabt ham fra en tysk landjunker til en elegant ung mand efter franske møder, og han fandt livet der så tiltrækkende, at han udtalte, at han ikke mente at have modstandskraft nok overfor dets farer til at turde overtage en diplomatpost i Frankrig. Da han nu virkelig fik en sådan, besvor hans broder ham for Guds åsyn om, hvis han endnu nærede den samme ængstelse, fremfor alt at tænke på sin sjæl. Da måtte han blive fra Paris, forlade sin tjeneste, om så skulde være, for i stilhed at plante kål i Wotersen og lade denne verdens tåber håne ham i deres indbildte klogskab og ene og alene sørge for, at hans himmelske frelser på dommens store dag ikke skulde skamme sig for ham overfor sin fader og englene (s. 223).

Denne bekymring kunde være sparet, fordi Bernstorff var en alvorlig kristen. Forf. mener, at dette især skyldes hans svigerinde Dorothea v. Weitersheim, som

¹) E. Holm, anf. skr. 119.

brødrene lærte at kende i Tübingen på deres første udenlandsrejse. Det var ikke nogen pludselig vækkelse, både før og efter er der tider, i hvilke hans religiøse interesse er umærkelig; men gennem en stadig brevveksling holdt svigerinden ham fast og drog ham over til sin egen positive og virksomme kristentro (s. 26). — I Paris fandt han nu en stærk åndelig gæring, deismen trængte ind fra England, og ængstelige eller om man vil skarpsindige mænd spåede allerede revolutionen og religionens undergang. Hele denne bevægelse berørte dog Bernstorff meget lidt. Han holdt daglig gudstjeneste i gesandtskabskapellet, lod sig ved sine korrespondenter underrette om religiøse bevægelser i andre lande og talte gerne med ligesindede derom, men han har sikkert ikke indladt sig på det forgæves arbejde at modsige spotten.

Hvis forf. ikke har havt andre kilder end man kan se af det afsnit, hans bog indeholder om karakteren af Bernstorffs religiøsitet, har han dog vist draget for bestemte slutninger deraf. Han samler disse i den ytring: „Barnlig kristentro synes således hos ham at forenes med Montesquieus og Voltaires krav på tolerance og religionsfrihed“ (s. 224). Dette synes især grundet på et mærkeligt brev, som Bernstorff skrev til marskalinde Belle-Isle, der vilde omvende ham til katolicismen; det var naturligt, at han her kom til at hævde tolerancen overfor anderledes tænkende; om religionsfrihed synes mig ikke, at Bernstorffs ytringer indeholder noget som helst, og den har sikkert ligget langt fra hans tanker. Tolerance derimod var et ord, der var, eller i det mindste snart kom på alles læber, men vil man af en enkelt ytring i den retning drage slutninger om en mands virkelige tænkemåde, kunde man f. eks. komme til det mærkelige resultat, at Guldberg havde været en tolerant mand. Han skriver: „Den danske kirke har vist den sande religion, men den, som tror, blot fordi vor kirke lærer således, havde levet og var død som Mahomedan, om han havde havt tyrkiske forældre“¹⁾. Det er noksom bekendt, at Guldberg vogtede omhyggeligt på, at ingen præ-

¹⁾ Aabenbaret teologi s. 448.

velse af kristendommen kom til noget andet resultat end det, der stemmede med kirkelæren; men Bernstorff gjorde netop det samme. En holstensk advokat Schade blev 1761 sat på Kristiansø for livstid, fordi han havde skrevet et fritænkersk skrift. Ordren hertil udfærdigedes af det tyske kancelli og Bernstorffs Navn står under den¹⁾. Vil man sige, at han uden hensyn til sin overbevisning måtte handle således efter landets love, gælder det samme om Guldberg, og det var dog ikke nødvendigt, at den ulykkelige mand skulde holdes fangen i over 10 år; han frigaves ved en kabinetsordre af 22. November 1771 af Struensee²⁾.

Derimod er det naturligtvis rigtigt, at Bernstorff stod lige fjærnt fra jesuitismen og den ortodokse lutherske teologi, men det er ikke rigtigt, når det siges, at denne sidste herskede i Tyskland. Den havde alt veget pladsen for den såkaldte overgangsteologi, der netop forsøgte at oplage de nye tanker, der trængte ind fra Frankrig, og give kirkelæren en form, hvorved den kunde forenes med dem. Ophavsmanden til denne retning, professor Chr. Wolf i Halle og Marburg døde 1754. Danmark var altid i teologisk henseende et godt stykke bagefter Tyskland, men hos teologer som Guldberg og Balle vil man kunne finde meget strænge domme over den gamle lutherske dogmatik. Til denne retning hørte også den mand, der fremfor alle blev Bernstorffs ideal af en præst, J. A. Cramer. Man må ikke lade sig vildlede ved at der tidt tales om ortodoksien; det, der kaldtes således, var meget langt fra den egentlige lutherske ortodoksi, bruddet med den var sket, idet læren om, at mennesket fødtes syndigt, i virkeligheden var opgivet. Dette kan her ikke udvikles nærmere. Forf. har vistnok ret i, at i Bernstorffs kristendom står tegn mod tegn (s. 224). Men dette gælder hele den tids teologi; han har her fulgt den svingning, som netop da fandt sted i denne.

Det var egentlig først, da Bernstorff 1750 forlod Paris for at overtage udenrigsministeriet, at han kom i egentlig

¹⁾ Luxdorphiana 19.

²⁾ Kabinetsordrer 29. marts 1771—16. jan. 1772. Rigsarkivet.

berøring med Danmark og det danske folk. Forf. har (s. 481) fortalt, hvorledes det overhovedet gik til, at Bernstorff kom i dansk tjeneste. Det var ikke, fordi han havde haft nogen forbindelse med Danmark, det var sikkert et af de lande i Evropa, han kendte mindst. Det hele er et, man fristes til at sige snusfornuftigt ræsonnement over, hvor der var bedst udsigt for en tysk protestantisk adelsmand til at få en stilling, der kunde give ham lejlighed til at udrette noget. Denne måde at ræsonnere på træder også frem ved et andet afgørende punkt af hans liv, da han vilde gifte sig med frk. v. Buchwald. Han lader hendes personlige egenskaber så vel som faderens formuestilstand undersøge ved kommissionærer. Det synes endog, at han aldrig havde set hende, da han besluttede sig til at ægte hende. Den nøgternhed, hvormed han tog på disse forhold, står i en underlig modsætning til mange af hans udtalelser.

Med tiltrædelsen af udenrigsministeriet ender det foreliggende bind af dr. Friis' værk. Der kan derfor være anledning til at prøve, med hvilke politiske grundsætninger Bernstorff tiltrådte sin virksomhed som egentlig statsmand. Danmarks stilling havde den vanskelighed, at hele dets politik drejede sig om et evropæisk spørgsmål, nemlig at skaffe sikkerhed for besiddelsen af den gottorpske del af Slesvig og tilvejebringe en overenskomst med Rusland om ombytningen af Oldenborg med den gottorpske del af Holsten. Det er denne sag, der sætter sit præg på hele tidens politik for Danmarks vedkommende. Forf. siger om Bernstorffs religiøse forhold, at af de store bevægelser i tiden synes han næsten upåvirket. Som ovenfor udtalt kan jeg ikke her være enig med ham, men der vilde snarere være grund til at anvende disse ord på tidens politiske bevægelser. Bernstorff synes kun at have haft lidt øje for den forskydning af magtforholdene, som i dette tidsrum fandt sted i Evropa.

Han var overbevist om, at Frankrig endnu var hovedmagten i Evropa, til hvilken Danmark fremfor alt måtte støtte sig; han kunde endnu ved syvårskrigens udbrud tro på, at der kunde tilvejebringes sammenhold mellem de mindre tyske

protestantiske magter, og han fastholdt Schulins politik, at det var en livssag for Danmark, at Sverrig holdtes magtesløst ved at det forhindredes fra at forandre sin forfatning. Men alt dette var i virkeligheden tanker, der tilhørte fortiden og ikke fremtiden. Der er vel egentlig kun et punkt, hvorpå det kan siges, at han har været politisk fremsynet, nemlig overfor Preussen. Allerede hans bedstefader havde søgt at holde dette land nede, og Bernstorff så med ængstelse på, at dets magt steg. Under syvårskrigen, da Choiseul måske ikke med urette sagde, at ministrene var de eneste i Danmark, der ikke var preussisk sindede, skrev han til en af gesandterne: „Ynder de militærregimentet og dets despotisme, som hårdere end de asiatiske hoffers undertrykker enhver naturlig og borgerlig frihed? Finder de det heldigt, at al vægt lægges på krigen, og at enhver interesse skal vige for denne, at der ikke er anden ære eller lykke end den militære? Ynder de, at en stat er en lejr, og at dens naboer tvinges til at blive det samme“ ¹⁾. Her er et virkeligt politisk blik ind i fremtiden.

Ser vi på resultatet, da må man beundre den udholdenhed, hvormed Bernstorff fastholdt sit mål og den diplomatiske kunst, hvormed han bevarede Danmarks neutralitet under syvårskrigen, samt ikke mindst den fasthed og det mod, han lagde for dagen, da alle de fine diplomatiske tråde sprang i stykker.

Men det vil ikke kunne nægtes, at 1762 var hans politik mislykket i lige så høj grad som f. eks. Halls hundrede år senere. Danmark stod overfor en håbløs krig omgivet af naboer, der enten så ligegyldigt til eller var tilbøjelige til at skyde til den hældende vogn. Forskellen var kun, at et uforudseeligt held reddede Bernstorff, medens alle uforudseelige ulykker væltede ind over Hall. Den, man kan næsten sige voldsomhed, hvormed Bernstorff nu kastede sig i Ruslands arme, tyder formentlig på, at han selv har erkendt, at forudsætningerne for hans politik ikke har holdt stik.

Endnu skal kun bemærkes, at forf. (s. 152 ff.) fremstiller Bernstorffs bestræbelser for at fremme Danmarks handel med

¹⁾ Vedel. Correspondance de Bernstorff nr. 115.

Frankrig især ved at skaffe det samme told som Hollænderne, der var særligt begunstigede. Der kastes derved lys over det utrættelige arbejde, han under syvårskrigen gjorde for at varetage den nevtrale handels ret overfor England, men formentlig får man også en forklaring af, hvorfor hans forsøg på at udvide den danske handel (det almindelige og det afrikanske handelsselskab) mislykkedes. Det forekommer mig ikke at vidne om noget praktisk blik for handelsforetagender, når Bernstorff afviste enhver tanke om, at Danmark kunde yde Frankrig toldbegunstigelser, men derimod mente, at det skulde slutte overenskomster med de franske handelskompagnier eller med den franske stat, hvorved man forpligtede sig til at levere, henholdsvis modtage visse varer til en pris, der forud fastsattes således, at man på begge sider kunde have fordel deraf (s. 160). Sådanne overenskomster vilde det dog have været umuligt at tilvejebringe, og var de komne i stand, vilde de let kunne være blevne farlige for en af parterne. Mellem de varer, han tænkte sig, at Danmark skulde levere, var kød, smør og andre levnedsmidler. Hvorledes vilde det være gået, når et af de den gang almindelige misvækstår var indtruffet, hvor intet kunde undværes her hjemme eller i ethvert tilfælde varerne skulde være købt dyrt og dog sælges til den fastsatte pris?

Det allerede nu foreliggende bind lover godt for, at det følgende om alt dette vil bringe oplysninger, der vil berige og uddybe vort kendskab til den Bernstorffske slægt og dens virksomhed i Danmark. Den unge forfatter har her udført et arbejde, som tegner til at blive en pryd for vor historiske litteratur, ikke blot ved at han har skaffet et rigt nyt stof tilveje, men fuldt så meget ved den tiltalende og smagfulde form, han har formået at give sin fremstilling. Den, der har fulgt den nyere danske historiske litteratur, har stundom kunnet blive grebet af en ængstelse for, at skildringen af tilstande skulde blive enerådig i den, så personerne trådte i skygge. Her er baggrunden ingenlunde overfladisk behandlet, men personerne står kraftigt og levende på den.

L. Koch.